

*Оксана Килимиста,
магістрантка I курсу
факультету початкової освіти
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини*

СУТНІСТЬ ТА РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

Як відомо, «навчання української мови, як зазначається у Концепції мовної освіти 12-річної школи, має бути націлене на відродження й подальший розвиток української мови на всьому терені України; на формування мовної особистості як гаранта забезпечення й подальшого розвитку національної культури й державності» [10, с. 4].

Відповідно, у програмі середньої загальноосвітньої школи зазначається, що «розвиток мовлення – це принцип у роботі з читанням, граматикую і письмом. Робота над правильною вимовою, чіткістю й виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, правильним і точним вживанням слова, над словосполученням і зв'язним висловленням, над орфографічно грамотним письмом має стати основою кожного уроку» [11, с. 24] і реалізувати такі цілі:

- удосконалення звуковимови учнів;
- активізація за збагачення словникового запасу школярів;
- вдосконалення вміння підбирати слова правильного значення, користуватися виражальними засобами мови залежно від ситуації і мети висловлювання;
- послідовно і логічно доводити свою думку;
- розширення граматичного складу мовлення дітей;
- оволодіння нормами літературного мовлення;
- вживання етичних правил спілкування.

Художній текст, який розглядають на уроках читання, значною мірою впливає на розвиток мовлення та формування комунікативних умінь, збуджує емоції, збагачує думку слухачів та того, хто його читає, розвиває уяву, що є основою творчого мислення. «Художній текст є системою образів, які на тлі загальноновживаної нейтральної лексики вибудовуються сув'язю емоційно-експресивної лексики, різних видів синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів, діалектизмів та просторічних елементів» [8, с. 251]. Над даною темою плідно працювали такі науковці, як Л. Виготський та Т. Рамзаєва.

Отже, метою дослідження є встановлення методів впливу на мовлення дітей на уроках читання та визначення основних напрямків його розвитку.

Відомо, що мета вчителя – зробити мовлення дітей змістовним, правильним, чітким, виразним, різноманітним. Урізноманітнення мовлення повної мірою залежить від уміння читати та кількості прочитаного.

В. О. Сухомлинський вважав, що «читання не зводиться до вміння читати: з цього вміння воно тільки починається ... Тому треба домагатися не читання заради читання, а читання як самостійної діяльності дитини у світі книжок, з якої починається її освіта, самовиховання, формування високих художніх смаків, гармонійний розвиток особистості». Саме тому важливо найперше сформуванню технічну сторону читання.

Метою читання є «формування читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентності, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення літератури в основній школі».

У початкових класах читання займає провідну роль у навчанні. Як наголошує Л. Виготський, «у процесі читання художніх текстів відбувається не просто засвоєння прочитаного, а усвідомлення свого ставлення до творів мистецтва або формування нових знань через своєрідний діалог між автором і читачем на основі тексту». Тому, опрацьовуючи будь-який жанр художнього тексту на уроці, вчитель повинен спонукати їх до знаходження позиції автора, його мети через форму слова, формулювати власні оцінки дійовим особам, ставити себе на місце того чи іншого персонажа, уявно діяти за нього і передавати головний сенс його діяльності через мовлення, в чому і полягає активний розвиток мовленнєвої діяльності на уроці.

Розвиток мовлення в дитини – це процес оволодіння рідною мовою, умінням користуватися нею як засобом пізнання навколишнього світу, засвоєння досвіду, набутого людством, як засобом пізнання самого себе і саморегуляції, як могутнім засобом спілкування і взаємодії людей [2, с. 31].

У початковій школі досить швидко росте пасивний словник – кількість слів, що розуміє дитина.

Принциповою відмінністю між проговорюванням слів та їх читанням є те, що змінюється характер управління роботою артикуляційного апарату. Під час звичайного усного мовлення управління відбувається у напрямі від думки (чи від значення слова) до його звукової форми. Цей перехід відбувається автоматично.

Отже, можемо зробити висновок, що мовлення – це своєрідна форма пізнання людиною предметів і явищ дійсності і засіб спілкування людей між собою [1, с. 65]. Тож «мова – це загальне, а мовлення – індивідуальне користування мовою. Тому мовлення бідніше за мову, але водночас і багатше за неї» [3, с. 24].

Особливе значення для розвитку мови має перехід учнів 2–4 класів

до літературного читання. Після пояснювального читання в 1–2 класах, метою якого є насамперед удосконалення техніки читання і розширення кругозору, діти переходять до ознайомлення з книгою як літературним художнім твором [4, с. 12].

Для досягнення цілісного впливу на мовленнєвий розвиток учнів на уроках читання, потрібно постійно використовувати міжпредметні зв'язки з відповідними знаннями, вміннями з уроків української мови, природознавства тощо. Винятково важливо, щоб у класі був хоча б один комплект тлумачного словника української мови. Звертаючись до нього у процесі словникової роботи в класі, діти набувають досвіду роботи із словниками, переконуються у важливості точного розуміння значення слова.

Доведено, що однією з ефективних форм розвитку усного мовлення на уроках читання є застосування діалогів. Включення дитини в діалог на уроці робить ще недосвідченого читача, глядача, слухача більш вдумливим, народжує асоціації, мотивує на самостійний пошук, сприяє нестандартності думки, а найголовніше – породжує інтерес до читання, до висловлення своєї думки, до іншої людини та до іншої думки. Така робота спрямовується на формування вмінь працювати колективно, формування комунікативних здібностей і діалогічних умінь школярів [7, с. 206].

Як приклад, можемо навести гру «Продовж, не читаючи». Під час цієї гри, учні створюють сюжети за допомогою відповідей на одне із запитань, не знаючи відповіді на попереднє запитання, задане іншим гравцем. Ця вправа дає можливість подолати бар'єр у спілкуванні між учнями та демонструє творчі здібності учнів, їх вміння будувати зв'язне висловлювання на основі попередньо прочитаного твору. Або ж один учасник пише на одній половині дошки слово, а інший – на другій. Обидва не бачать, що саме. А потім зі слів треба скласти історію або казку.

Або ж гра «Що було б, якби». У відому дітям ситуацію з твору або казку введено щось нетипове, неймовірна подія або персонаж. Наприклад, у казці «Колобок», Колобок раптом зустрічає не Ведмедя а Супермена. Такі завдання не тільки сприяють розвитку комбінаторного мислення та мовлення, поєднанню різних форм висловлювання з використанням різноматематичних слів, а й потребують аналізу ситуації та синтезу нових сюжетів.

Отже, перш за все, поєднання читання та мовлення на уроках читання реалізує такі завдання: засвоєння інформації, що міститься в творах; нести виховні цілі (морально-естетичні, трудові); розвивати мовлення, спостережливість, пам'ять, аналітико-синтетичних; розширення поля читання, розвиток мовленнєвого апарату і промовляння, вміння інтонувати речення та підбирати логічні висловлювання і т. ін. [9, с. 130].

Дуже важливим моментом на уроках читання є проблема формування у молодших школярів вміння складати монологічні висловлювання.

Завданням вчителя молодшої школи є вміння сформулювати так назву прочитаного твору та завдання до нього, щоб це було якомога доступнішим, допомагало учням правильно зрозуміти та розкрити тему. Суттєвим аспектом роботи є розвиток уміння висловлюватися за широкою темою та бачити більш вузькі (мікротеми), які можуть бути складовими великого висловлювання або дають можливість для вибору одного з них. Так, складаючи монологічне висловлювання на тему «Осінь», учні намагаються охопити і всі сезонні зміни, і життя звірів у лісі, і поведінку птахів, і працю людей. Усе це не є результатом живого досвіду дітей, безпосередніх спостережень. Такі теми та постановки завдання не навчають школярів висловлювати свої думки, спираючись на власний досвід.

Роблячи висновки можемо наголосити, що формування у школярів умінь та навичок висловлювати свою думку та розвивати мовленнєві навички, є одним з головних завдань початкової школи. Як стверджують науковці, навчання читанню органічно пов'язане з системою письма і, «відповідно, засвоєння нових слів на уроках читання логічно пов'язане із перекодуванням знаків-символів (букв) у слова з визначеним лексичним значенням [5, с. 34] та подальшим їх застосуванням у мовленні».

Отже, у початковій школі на уроках читання є величезні можливості для розвитку в учнів грамотного, логічно побудованого і образного мовлення, багатого за своїм структурно-логічним і змістовним складом та формами побудови. Приділяючи спеціальну увагу такому розвитку учнів, учитель готує їх до: уважного сприймання художнього тексту; формування мовленнєвої діяльності на основі засвоєння елементарних теоретичних відомостей про текст і його ознаки; вироблення з опорою на здобуті знання умінь визначати і розкривати тему і головну думку висловлювання.

Список використаних джерел

1. Абрамова Е. В. Подготовка студентов к работе по формированию языковых понятий у младших школьников. *Начальная школа*. 1989. № 11. С. 65–67.
2. Бадер В. І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 31–36.
3. Бархин К. Б. Развитие речи в начальной школе. Москва: Учпедиз, 1955. 83 с.
4. Вашуленко М. С, Скрипченко Н. Ф. Работа з дитячою книжкою. Київ: Рад. школа, 1982. 240 с.
5. Гільбух Ю. З., Пенькова О. І. Психологічні аспекти словникового розвитку молодших школярів. *Початкова школа*. 1979. № 12. С. 66–69.
6. Измайлова Р. Г. Обогащение речи младших школьников синонимами прилагательных. *Начальная школа*. 1995. № 10. С. 11–16.

7. Киричок І., Яременко І., Тонконог І. Педагогічні умови формування культури діалогічної взаємодії у молодших школярів у роботі над казкою. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Том 2. № 29. С. 206–211.
8. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 251 с.
9. Наумчук М. М. Сучасний урок української мови в початковій школі. Тернопіль: Астон, 2005. 352 с.
10. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столїтті. URL: <http://vlada.pp.ua/goto/aHR0cDovL3d3dy52bnoudW5pdi5raWV2LnVhL3VwbG9hZHMvcF80XzU4NDI5MjM4LmRvYw==/>
11. Програма середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. Київ: Форум. 2001. 106 с.